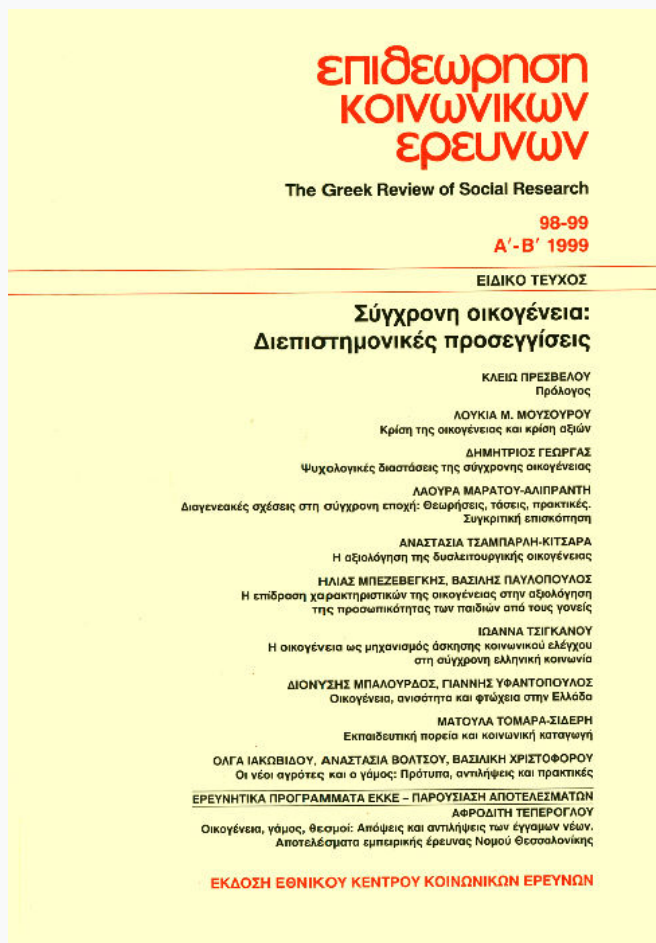

The Greek Review of Social Research

Vol 98 (1999)

98-99 A'-B': Ειδικό τεύχος: Σύγχρονη οικογένεια: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις

Οι νέοι αγρότες και ο γάμος: πρότυπα, αντιλήψεις και πρακτικές

Όλγα Ιακωβίδου, Αναστασία Βόλτσου, Βασιλική Χριστοφόρου

doi: [10.12681/grsr.748](https://doi.org/10.12681/grsr.748)

Copyright © 1999, Όλγα Ιακωβίδου, Αναστασία Βόλτσου, Βασιλική Χριστοφόρου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Ιακωβίδου Ό., Βόλτσου Α., & Χριστοφόρου Β. (1999). Οι νέοι αγρότες και ο γάμος: πρότυπα, αντιλήψεις και πρακτικές. *The Greek Review of Social Research*, 98, 199–220. <https://doi.org/10.12681/grsr.748>

*Όλγα Ιακωβίδου**
*Αναστασία Βόλτσου***
*Βασιλική Χριστοφόρου****

ΟΙ ΝΕΟΙ ΑΓΡΟΤΕΣ ΚΑΙ Ο ΓΑΜΟΣ:
ΠΡΟΤΥΠΑ, ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο αυτό γίνεται μια προσπάθεια διερεύνησης των παραγόντων που επηρεάζουν τη γαμηλιότητα του αγροτικού πληθυσμού καθώς και τις πρακτικές και αντιλήψεις αυτού στο θέμα του γάμου. Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για την προσέγγιση του θέματος συλλέχθηκαν με επιτόπια έρευνα σε πέντε ορεινούς οικισμούς της επαρχίας Παιονίας του Ν. Κιλκίς. Από την ανάλυση των στοιχείων, διαπιστώνουμε ότι οι νέοι επιθυμούν το γάμο, αλλά αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες στο να βρουν σύζυγο, γεγονός που αποδίδεται σε μια σειρά ατομικών, επιλογών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών παραγόντων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες παρατηρείται μια φυσική τάση προς δημιουργία ενώσεων, σχετικά σταθερών, μεταξύ ατόμων αντίθετου φύλου. Οι ενώσεις αυτές, είτε είναι επικυρωμένες νομικά (θρησκευτικός ή πολιτικός γάμος), είτε είναι αποτέλεσμα συναινετικών συμφωνιών, καθορίζουν τη γέννηση ενός οικογενειακού πυρήνα και συνιστούν, κατά κανόνα, την υπόσχεση για αναπαραγωγή του πληθυσμού (Ανανίκας, Ιακωβίδου, 1990). Ο γάμος, ειδικότερα, υπάρχει σαν κοινωνικός θεσμός από τότε που ο άνθρωπος έζησε μέσα σε οργανωμένη κοινωνία και αναγκάστηκε να δημιουργήσει κάποια επαφή με τα άλλα άτομα, ένα σχήμα ομάδας (Χουρδάκη, 1995).

Το γεγονός ότι ο γάμος σαν κοινωνικός θεσμός κατόρθωσε να επικρατήσει και να επιβιώσει στο πέρασμα των αιώνων δηλώνει ότι σχε-

* Επίκουρος Καθηγήτρια του Τομέα Αγροτικής Οικονομίας του ΑΠΘ.

** Γεωπόνος, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τομέα Αγροτικής Οικονομίας του ΑΠΘ.

*** Γεωπόνος, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τομέα Αγροτικής Οικονομίας του ΑΠΘ.

τίζεται με ειδικές ανάγκες των ανθρώπων. Το άτομο, με το γάμο, λύνει το βιολογικό και σεξουαλικό του πρόβλημα, εξασφαλίζει τη διαίωσιση του είδους και αποδεσμεύεται από τα ψυχολογικά του προβλήματα, γιατί αισθάνεται, πλέον, ασφάλεια σαν μέλος μιας ομάδας, μιας οικογένειας (Χουρδάκη, 1995).

Οι αλλαγές στις συμπεριφορές των ευρωπαϊκών πληθυσμών απέναντι στο γάμο, αλλά και η πτώση της γενικής γαμηλιότητας και αυτής των πρώτων γάμων, ο πολλαπλασιασμός των ελεύθερων ενώσεων, η αύξηση του αριθμού των ατόμων που ζουν μόνα τους, η ταχεία αύξηση των διαζυγίων και οι εκτός γάμου γεννήσεις έχουν αλλάξει το δημογραφικό τοπίο στις χώρες της Ευρώπης, ήδη από τις δεκαετίες του '70 και του '80 (Hoffmann-Nowotny, Fux, 1991). Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο συνθετικός δείκτης γαμηλιότητας για τη Γαλλία το 1960 ήταν 1,02, το 1970 ήταν 0,92, το 1980 ήταν 0,71, ενώ το 1992 μειώθηκε στο 0,53. Για τη Δανία, τα αντίστοιχα νούμερα είναι 1,01, 0,82, 0,53 και 0,61, ενώ για την Πορτογαλία οι σχετικές τιμές είναι 0,91, 1,19, 0,84 και για το 1992 παρατηρείται ότι η τιμή κυμαίνεται στο ίδιο επίπεδο (0,84) (Κοτζαμάνης, Franco, Begeot, 1992). Η συμβίωση, οι ελεύθερες ενώσεις, οι μονογονεϊκές οικογένειες ως πρότυπα εμφανίζονται ανταγωνιστικά του μοντέλου οικογένειας που επικρατούσε μέχρι σήμερα και αποτελούνταν από το παντρεμένο ζευγάρι με τα παιδιά του. Δεδομένα που αφορούν τις χώρες του Συμβουλίου της Ευρώπης δείχνουν ότι τα ποσοστά συμβίωσης στη Νορβηγία, το 1986, ανέρχονται στο 12% στην κλάση ηλικιών 18-19 ετών, 28% σ' αυτή των 20-24 ετών, 16% στην αντίστοιχη των 25-29 ετών και 9% στην κλάση των 30-34 ετών. Στην Ιταλία, τα αντίστοιχα ποσοστά περιορίζονται στο 1% για την κλάση ηλικιών 20-24 ετών και 1% γι' αυτή των 30-34 ετών (Hoffmann-Nowotny, Fux, 1991).

Είναι γεγονός η ύπαρξη έντονων διαφοροποιήσεων μεταξύ Βορρά και Νότου στο θέμα αυτό. Σε μερικές χώρες ή περιοχές της νότιας Ευρώπης παρουσιάζονται τρόποι σχηματισμού και διάλυσης των οικογενειών εξαιρετικά διαφορετικοί. Έτσι, η επικράτηση των καινούργιων τύπων νοικοκυριών στην Ισπανία, στην Πορτογαλία και στην Ελλάδα συντελείται με πιο αργούς ρυθμούς, πράγμα στατιστικά ασήμαντο σε σχέση με το πρότυπο που επικρατεί στις χώρες αυτές και χαρακτηρίζεται από σχετικά πρώιμο γάμο, χωρίς περίοδο συγκατοίκησης πριν το γάμο, και σχετικά σπάνιο διαζύγιο, το οποίο όμως συνοδεύεται από υψηλή πιθανότητα καινούργιου γάμου (Kotsifakis, Kotzamanis, 1996).

Στην Ελλάδα ο θεσμός του γάμου δεν τίθεται σε αμφισβήτηση, και μόνο μια μικρή μερίδα νέων Ελλήνων αμφισβητεί το γάμο ως θεσμό. Ωστόσο, τα πρώτα ενδεικτικά σημεία έχουν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους: η μείωση του επιπέδου της μέσης ηλικίας στον πρώτο γάμο, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, η οποία παρατηρήθηκε στη διάρκεια της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου (1945-1970), έχει ανακοπεί. Από το 1983 και μετά, οι προσερχόμενοι για την τέλεση ενός πρώτου γάμου είναι 1-2 μήνες κατά έτος «γρηραιότεροι» από αυτούς της προηγούμενης χρονιάς. Οι γενιές που έχουν γεννηθεί μετά το 1955 αρχίζουν να έχουν φθίνουσα τελική γαμηλιότητα (Κοτζαμάνης, Franco, Begeot, 1992). Με το συμπέρασμα αυτό φαίνεται να συμφωνεί και ο Σιάμπος (1992) που τονίζει ότι ο ακαθάριστος συντελεστής γαμηλιότητας κατά την πρόσφατη περίοδο βρίσκεται σε συγκριτικώς χαμηλότερα επίπεδα από ό,τι κατά τη μεταπολεμική περίοδο (8,3 και 8,5 για τα διαστήματα 1960-1964 και 1965-1969, αντίστοιχα, 7,7 για το διάστημα 1970-1974, 6,7 για το διάστημα 1980-1984 και τελικά 5,9 για το έτος 1990). Παρ' όλα αυτά, εμφανίζονται σημαντικές διαφορές σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Κοινότητας. Έτσι, σχεδόν 950 στις 1000 Ελληνίδες που γεννήθηκαν στο διάστημα 1950-1960 θα συνάψουν έναν πρώτο γάμο, ενώ στην Ιταλία το 15% των γυναικών θα μείνουν άγαμες και στη Δανία το 25% (Κοτζαμάνης, Franco, Begeot, 1992).

Στο θέμα της διάλυσης των έγγαμων συμβίψεων, η Ελλάδα, στις αρχές τις δεκαετίας του '60, τοποθετείται ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης με τα ολιγαριθμότερα διαζύγια. Την ίδια θέση εξακολουθεί να διατηρεί και τριάντα χρόνια μετά. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στους 100 γάμους που συνήφθησαν στο διάστημα 1960-1964 στη χώρα μας μόλις οι 6-7 έχουν διαλυθεί τριάντα χρόνια αργότερα, όταν στη Δανία έχουν ήδη διαλυθεί οι 18 και στη Γαλλία οι 10. Αντίστοιχα, στους 100 γάμους που συνήφθησαν 10 χρόνια αργότερα (1971-1975) στη χώρα μας, οι 9 μόλις αναμένεται να διαλυθούν, όταν στη Δανία αναμένεται να διαλυθούν οι 35 και στη Γαλλία οι 17. Όσον αφορά τις εναλλακτικές μορφές συμβίωσης, αυτές παραμένουν σχετικά «περιθωριακές», αν και προοδευτικά διευρυνόμενες στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη, και η συνήθης κατάληξή τους είναι ο γάμος, ο οποίος έχει αυξημένες συγκριτικά πιθανότητες να αντέξει στο χρόνο (Κοτζαμάνης, Franco, Begeot, 1992).

Γενικά, σύμφωνα με τους Κοτζαμάνη, Franco, Begeot (1992), μορφεί να ειπωθεί ότι η χώρα μας δε βρίσκεται σε δυσμενή δημογραφική θέση, αν και χαρακτηρίζεται από λιγότερο πρώιμη και έντονη γαμηλιότητα και έγγαμες συμβιώσεις λιγότερο σταθερές από το παρελθόν – διαπίστωση

που αποδέχεται και η Μαράτου-Αλιπράντη (1995). Ωστόσο, η γαμήλια συμπεριφορά των γενεών που γεννήθηκαν μετά το 1960 μπορεί να μας επιφυλάξει εκπλήξεις και να ανατρέψει τις τάσεις που επικρατούσαν μέχρι πρόσφατα (Kotsifakis, Kotzamanis, 1996).

Μέσα σ' αυτό το γενικό πλαίσιο συμπεριφοράς απέναντι στο γάμο, η διερεύνηση των παραγόντων που διαμορφώνουν τη γαμηλιότητα και κυρίως αυτή του αγροτικού πληθυσμού στη χώρα μας αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν τη γαμηλιότητα του αγροτικού πληθυσμού.

ΠΡΟΤΥΠΑ ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Η τεκμηριωμένη αναδρομή στο ιστορικό παρελθόν αποκαλύπτει ότι η γαμήλια συμπεριφορά του πληθυσμού σχηματίζεται σε ορισμένα ευδιάκριτα πρότυπα, τα οποία αναθεωρούνται περιοδικά, αντικατοπτρίζουν τις συνθήκες που επικρατούν και χαρακτηρίζουν το οικονομικοκοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Ένας από τους πιο συστηματικούς ερευνητές των προτύπων αυτών θεωρείται διεθνώς ο καθηγητής Hajnal (1953 και 1965), ο οποίος, ύστερα από ιστορικές αναζητήσεις, συμπέρανε ότι, μακροχρόνια, έχουν σχηματιστεί και ισχύουν, με μικροαποκλίσεις, ως τις μέρες μας, δύο γενικά εκ διαμέτρου αντίθετα πρότυπα: το παραδοσιακό και το ευρωπαϊκό (Παπαδάκης, 1990).

Διακριτικό γνώρισμα του παραδοσιακού προτύπου γαμηλιότητας είναι ότι, στις κοινωνίες που επικρατεί, οι γάμοι συνάπτονται σε μικρή ηλικία και η συχνότητα ισόβιας αγαμίας τείνει να μηδενιστεί, ενώ, εκεί που επικρατεί το ευρωπαϊκό πρότυπο, οι γάμοι συνάπτονται όψιμα και η συχνότητα ισόβιας αγαμίας δεν είναι αμελητέα. Το παραδοσιακό πρότυπο κυριαρχούσε στις κοινωνίες του απώτερου παρελθόντος, εξακολουθεί όμως να ισχύει και σήμερα στις αναπτυσσόμενες χώρες καθώς και σε αναπτυσσόμενες περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών. Το ευρωπαϊκό πρότυπο καθιερώθηκε στις χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης ήδη πριν από τον 18ο αιώνα, και στην εποχή μας έχει αναχθεί σε κώδικα γαμήλιας συμπεριφοράς κοινής αποδοχής σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες· ταυτόχρονα δε, υιοθετείται επιλεκτικά και από ορισμένες κοινωνικές ομάδες στις υπό ανάπτυξη χώρες. Ωστόσο, η διάκριση των προτύπων γαμηλιότητας σε δύο κατηγορίες είναι και κατ' ανάγκη γενική και σε μεγάλο βαθμό συμβατική και ενδεικτική (Παπαδάκης, 1990).

Η διεθνής βιβλιογραφία αναφέρει ένα πλήθος παραγόντων που μπορούν να επηρεάσουν την απόφαση των ατόμων, σε αγροτικές περιοχές ειδικότερα, να συνάψουν γάμο.

Ένας από τους παράγοντες αυτούς είναι η μορφή της οικογένειας που επικρατεί στις αγροτικές κοινωνίες. Η μορφή αυτή μπορεί να διαμορφώσει τόσο το σύστημα ιδιοκτησίας και κληρονομιάς όσο και τις εργασιακές σχέσεις μέσα στην οικογένεια. Για παράδειγμα, στον ελληνικό αγροτικό χώρο στη διάρκεια του 19ου αιώνα, στα γεωγραφικά όρια του οθωνικού βασιλείου, επικρατούσε η μορφή της πατριαρχικής οικογένειας. Στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία, ο αρχηγός της οικογένειας έπαιρνε όλες τις σημαντικές αποφάσεις σχεδόν μόνος του. Ο γάμος των παιδιών ήταν άλλη μία αρμοδιότητά του. Οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, αυτοί που θα παντρεύονταν, δεν είχαν παρά να υπακούσουν στις αποφάσεις που αυτός θα έπαιρνε. Η μικροκοινωνία του ελληνικού χωριού δεν ανεχόταν την αμφισβήτηση της θέλησης των γονέων (Ψυχογιός, 1987).

Στα παραπάνω οικογενειακά πλαίσια, η προίκα της νέφης αποτελούσε μια ιδιαίτερη μορφή γαμήλιου συστήματος. Ο όρος προίκα περιλάμβανε τόσο «διαρκή καταναλωτικά αγαθά» (υφαντά, σκεύη και κοσμήματα) όσο και «παραγωγικά μέσα» (γη, ζώα ή χρήματα). Παρά το γεγονός ότι η γυναίκα είχε την κυριότητα της προίκας, δεν είχε όμως τη διαχείριση αυτής. Συχνά η προίκα αποτελούσε δυσβάσταχτο βάρος για τις οικογένειες που την παραχωρούσαν, καθώς υπεισέρχονταν σ' αυτήν «άυλα» συμφέροντα, όπως η τιμή της οικογένειας, η υπόληψή της, η θέση της μέσα στο χωριό και οι συμμαχίες που της εξασφάλιζε η συγκεκριμένη αγχιστεία (Ψυχογιός, 1987).

Η Μαράτου-Αλιπράντη (1987) παραθέτει μια σειρά επιτόπιων μελετών που δίνουν μια εικόνα των διαφορετικών δομικών χαρακτηριστικών που αφορούν τη μορφή της οικογένειας, το σύστημα συγγένειας και τις γαμήλιες δωρεές και στρατηγικές, όπως αυτά εντοπίζονται σε συγκεκριμένες περιοχές του αγροτικού ελληνικού χώρου. Οι μελέτες αυτές διεξήχθησαν τα τελευταία τριάντα χρόνια από Έλληνες και ξένους ερευνητές και έχουν ανθρωπολογική κυρίως κατεύθυνση.

Από τις παλαιότερες έρευνες που παρατίθενται από την Μαράτου-Αλιπράντη (1987), ενδεικτικά αναφέρεται η περίπτωση των Βασιλικών, χωριού της Βοιωτίας στους πρόποδες του Παρνασσού, το οποίο μελετήθηκε στο διάστημα 1955-1956. Η επιλογή των συζύγων γίνεται από τους γονείς και παρατηρείται το φαινόμενο της εξωγαμίας, δηλαδή η

επιλογή ατόμων έξω από το χωριό τα οποία κατάγονται από τα γύρω γειτονικά χωριά, ενώ η μεταγαμήλια εγκατάσταση είναι ανδρο-πατροτοπική. Η διανομή της γονεϊκής περιουσίας γίνεται συνήθως με το σύστημα του κλήρου, ώστε να αποφεύγονται οι αδικίες και οι συγκρούσεις ανάμεσα στα αδέρφια, ενώ οι κόρες που έχουν πάρει ως προίκα το μερίδιο που τους αναλογεί από τα κτήματα αποκλείονται από αυτή τη διαδικασία. Με την επικράτηση των νέων μορφών προικοδότησης ενισχύονται η εξωγαμία και οι αστικοί γάμοι. Έτσι, η προίκα μετατρέπεται σε διαμέρισμα στην πόλη και είναι απαραίτητη για την προσέλκυση «καλού γαμπρού» και μάλιστα αστού, ενώ η εκπαίδευση των αγοριών της οικογένειας, που θεωρείται βασική προϋπόθεση για την κοινωνική άνοδο αυτής, απορροφά σημαντικό μέρος της γονεϊκής περιουσίας.

Από τις νεότερες επιτόπιες έρευνες, αναφέρεται η περίπτωση του χωριού Τρίκερι, που βρίσκεται στο Πήλιο, στην είσοδο του Παγασητικού κόλπου, και εξετάστηκε στο διάστημα 1975-1979. Επειδή οι οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων έχουν σχέση με τη θάλασσα, το 90% του ανδρικού πληθυσμού αναγκάζεται να διαμείνει μακριά από την οικογενειακή εστία για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Έτσι, οι γυναίκες αποτελούν την εγγύηση για τη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής της οικογένειας και γι' αυτό παρατηρείται έντονο το φαινόμενο της ενδογαμίας. Η εκλογή των συζύγων γίνεται συνήθως μέσω των «προξενητών» και ο τόπος εγκατάστασης είναι γυναικοτοπικός. Και εδώ συναντάται ο θεσμός της προίκας για τα κορίτσια, που αποτελείται από ένα σπίτι, κτήματα για καλλιέργεια, ένα χρηματικό ποσό, ρουχιισμό, κοσμήματα και παραδοσιακές ενδυμασίες. Οι γιοι συνήθως αποκλείονται από τη γονεϊκή ακίνητη περιουσία αλλά έχουν κληρονομικά δικαιώματα σε όλα τα μέσα παραγωγής, όπως βάρκες, εργαλεία για ψάρεμα κ.ά.. Τονίζεται εδώ ότι τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη του τουρισμού και η διάδοση των μέσων μαζικής ενημέρωσης αποδιοργάνωσαν αυτές τις γαμήλιες πρακτικές. Χαρακτηριστική είναι η άρνηση των γυναικών να παντρευτούν άντρες που απασχολούνται στην εμπορική ναυτιλία, γεγονός που σημαίνει την αρχή της ενίσχυσης της εξωγαμίας στο Τρίκερι (Μαράτου-Αλιπράντη, 1987). Παρά τις επερχόμενες αναδιοργανώσεις, όμως, έγινε φανερό από τις παραπάνω αναφορές ότι η προίκα κατείχε σημαντική θέση στην όλη διαδικασία της σύναψης γάμου.

Τη σημασία της προίκας στις γαμήλιες σχέσεις τονίζει και η Dixon (1978). Έτσι, οι γυναίκες, στις αγροτικές περιοχές, δύσκολα μπορούσαν να παντρευτούν χωρίς προίκα. Πολλές φορές αναγκάζονταν να δουλέ-

ψουν οι ίδιες, είτε σε πόλεις είτε σε άλλες χώρες, για να φτιάξουν την προίκα τους. Ακόμη, η πιθανότητα της «υπογαμίας»¹ έκανε πολλές από τις γυναίκες να διαλέξουν την αγαμία (Dixon, 1978).

Η προαναφερθείσα μορφή της αγροτικής οικογένειας, αλλά και η αναγκαιότητα ύπαρξης υλικών αγαθών, για την ίδρυση ενός καινούργιου νοικοκυριού, επηρέασε όχι μόνο τις γυναίκες αλλά και τους άντρες. Χαρακτηριστική η περίπτωση της Ιρλανδίας, που το 1850 ακολούθησε το ευρωπαϊκό πρότυπο γαμηλιότητας με όψιμους γάμους σε μεγάλη ηλικία. Η Ιρλανδία ήταν τότε μία από τις φτωχότερες και λιγότερο βιομηχανοποιημένες χώρες της Δ. Ευρώπης και η οικονομία της βασιζόταν, πρωταρχικά, στη γεωργία. Μετά το λιμό του 1840, ο κατακερματισμός των κτημάτων και ο σχηματισμός νέων νοικοκυριών μειώθηκαν. Τα κτήματα κάτω των 5 εκταρίων δεν ήταν πλέον επαρκή για να ζήσει μια οικογένεια και, επομένως, συνενώθηκαν. Έτσι, το 1851, το ποσοστό των κτημάτων από 1 έως 5 εκταρίων μειώθηκε από 45% στο 15% του συνόλου της καλλιεργήσιμης γης και, ταυτόχρονα, οι άγαμοι άντρες ηλικίας 26 έως 35 ετών αυξήθηκαν από 43% σε 61%, ενώ η αντίστοιχη αύξηση για τις γυναίκες ήταν από 28% σε 39% (Dixon, 1978). Η συνένωση των ιδιοκτησιών ανάγκαζε τους χωρικούς να καθιερώσουν την πρωτοτοκία. Οι γιοι, που δεν κληρονομούσαν, δεν μπορούσαν να ανοίξουν νέο σπιτικό και ή θα έμεναν στο αγρόκτημα σαν «εργατικά χέρια» ή θα έπρεπε να αναζητήσουν την τύχη τους αλλού. Ακόμη και οι γιοι, που κληρονομούσαν, δεν μπορούσαν πολλές φορές να παντρευτούν, γιατί θα έπρεπε να περιμένουν πρώτα το θάνατο του πατέρα τους για να γίνουν νόμιμοι κάτοχοι της περιουσίας. Εξάλλου, το κόστος της ζωής ακολουθούσε ανοδική πορεία και, ενώ 5 εκτάρια γης το 1840 θεωρούταν επαρκή να θρέψουν μια οικογένεια, το 1920 έγιναν 15 εκτάρια, το 1940 έγιναν 30 εκτάρια και το 1950, 50 εκτάρια (Dixon, 1978).

Εκτός από την παραπάνω μεταβλητή, η γαμηλιότητα του αγροτικού πληθυσμού φαίνεται να εξαρτάται και από άλλους παράγοντες. Η χειραφέτηση του γυναικείου φύλου αλλά και ο κοινωνικός «στιγματισμός» του ανύπαντρου ατόμου μπορεί εννοιολογικά να αλληλοσυγκρούονται αλλά έχουν άμεση επιρροή στην απόφαση για σύναψη γάμου. Η Chojnacka (1976), μέσα από τις μελέτες της, έχει επισημάνει την αντίστροφη σχέση μεταξύ γαμηλιότητας και του βαθμού ανεξαρτη-

1. Οι όροι «υπογαμία» και «υπεργαμία» περιγράφουν τα φαινόμενα της προς τα κάτω και προς τα πάνω κοινωνικής κινητικότητας που συνοδεύει το γάμο. Η κινητικότητα αυτή έχει, συνήθως, άμεση και ευθεία σχέση με το ύψος της προίκας (Ψυχογιός, 1987).

τοποίησης της γυναίκας μέσα από την ενεργό συμμετοχή της στο εμπόριο, τη βιομηχανία και τη γεωργία. Η βιομηχανική ανάπτυξη οδήγησε στη συμβολή των γυναικών στην παραγωγή, και το αποτέλεσμα ήταν η τάση δημιουργίας όψιμων και λιγότερων νέων νοικοκυριών.

Από την άλλη μεριά, οι κοινωνικές πεποιθήσεις που αναφέρονται στην αγαμία φαίνεται να διαφοροποιούνται σημαντικά από περιοχή σε περιοχή και, επομένως, επιδρούν ποικιλοτρόπως στη στάση των ατόμων απέναντι στο γάμο. Έτσι, στην Ιρλανδία ευνοείτο κυρίως ο γάμος του μεγαλύτερου γιου, καθώς η οικογένεια θα εκμεταλλευόταν την προίκα της νύφης. Στην περίπτωση των μικρότερων γιων και θυγατέρων, οι γονείς προτιμούσαν να αποθαρρύνουν τους γάμους αυτών, ώστε να παραμείνουν στο σπίτι σαν άμισθοι εργάτες. Επί πλέον, ο δυνατός συναισθηματικός δεσμός ανάμεσα στη μητέρα και το γιο, ο τόσο ονομαστός στις ιρλανδικές λαϊκές παραδόσεις, περιόριζε την ελευθερία των ανδρών. Αν και ο καθολικισμός παρότρυνε τους πρώιμους γάμους και την υψηλή γονιμότητα στους λαϊκούς, παρ' όλα αυτά νομιμοποιούσε την αγαμία μέσα από το παράδειγμα του δικού του άγαμου κλήρου. Η Εκκλησία θεώρησε την αγαμία αποδεκτή, και ατυχή εναλλακτική λύση, η οποία δεν προκαλούσε ντροπή στους γονείς που είχαν παιδιά ανύπαντρα (Dixon, 1978).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των ψυχολογικών παραγόντων και η επίδραση αυτών στη γαμηλιότητα όχι μόνο του αγροτικού αλλά και του γενικότερου πληθυσμού. Η Χουρδάκη (1995) αναφέρει πως η γενικότερη εικόνα και στάση που έχει διαμορφώσει ένα άτομο για το γάμο είναι αποτέλεσμα των βιωμάτων που έχει από το οικογενειακό του περιβάλλον. Έτσι, «ευτυχισμένα ζευγάρια γίνονται βασικά από ευτυχισμένους γονείς», αλλά και το αντίθετο. Επί πλέον, τη σύναψη γάμου αλλά και την επικιωνία του ίδιου του ζευγαριού διευκολύνει η ύπαρξη των κατάλληλων οικονομικών προϋποθέσεων. Επομένως, αν υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην οικονομική κατάσταση των δύο συζύγων, τότε ο συσχετισμός των δυνάμεων δεν είναι ισορροπημένος, ενώ είναι ζήτημα χρόνου η πρόκληση αντιδράσεων προς την κατάσταση αυτή. Εδώ εμφανίζεται το θέμα της εργασίας της γυναίκας μετά το γάμο. Το θέμα αυτό δεν υπήρχε στο παρελθόν αλλά σήμερα πρέπει να αντιμετωπιστεί, γιατί, εάν η γυναίκα εργαζόταν πριν από το γάμο της, υπάρχει το ερώτημα αν θα συνεχίσει να εργάζεται ή όχι (Χουρδάκη, 1995). Πάνω στο θέμα αυτό, η Μαράτου-Αλιπράντη (1995) τονίζει ότι υπάρχει άμεση επίδραση μεταξύ της οικογενειακής κατάστασης των γυναικών και της θέσης τους στην αγορά εργασίας: οι ανύπαντρες γυναίκες εργάζονται συχνότερα από ό,τι οι παντρεμένες.

Ανάλογης σημασίας είναι και η ύπαρξη ισορροπίας όσον αφορά την κοινωνική-μορφωτική κατάσταση των συζύγων, γιατί η συμβίωση δύο ατόμων που ανήκουν σε διαφορετικό κοινωνικο-μορφωτικό υπόστρωμα παρουσιάζει αρκετές δυσχέρειες (Χουρδάκη, 1995). Ο Πιντέρης (1993), όμως, απορρίπτει την ύπαρξη διανοητικής επαφής ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας γενικότερης συντροφοικής σχέσης ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα, αλλά τονίζει ότι τα στοιχεία μιας τέτοιας σχέσης είναι μόνο η σωματική και η συναισθηματική επαφή. Ωστόσο, ο παράγοντας προσωπικότητα, ο οποίος διαμορφώνεται ύστερα από τις επιδράσεις του περιβάλλοντος, επιβάλλεται στη σχέση περισσότερο από ό,τι ο χαρακτήρας του ατόμου, δηλαδή οι κληρονομικές καταβολές που παίρνει ο άνθρωπος όταν έρχεται στον κόσμο. Συνεπώς, η θεμελίωση μιας άρτιας προσωπικότητας των δύο συζύγων είναι ικανή να υπερνικήσει μια πιθανή διαφορά των χαρακτήρων (Χουρδάκη, 1995).

Όσο όμως και να ωριμάσει το άτομο, όσες ικανότητες και να έχει συσσωρεύσει στην πορεία της εξέλιξής του, σημαντικό ρόλο στην ικανότητά του να προσελκύσει ερωτικά το άλλο φύλο παίζει η εξωτερική του εμφάνιση, γεγονός που έχει ιδιαίτερη σημασία στις γυναίκες. Ενώ όμως στις γυναίκες δίνεται έμφαση στην ομορφιά, στους άντρες σημασία έχει η δύναμη, η οποία μπορεί να εμφανίζεται με διάφορες μορφές, όπως η οικονομική κατάσταση, η κοινωνική θέση, η επαγγελματική καταξίωση κ.ά. (Πιντέρης, 1993).

Όσον αφορά τους δημογραφικούς παράγοντες που σχετίζονται με τα πρότυπα γαμηλιότητας, αυτοί είναι η αναλογία των δύο φύλων, κυρίως σε ηλικία γάμου,² η διαφορετική θνησιμότητα κατά φύλο και ηλικία, η οποία επιδρά στην αναλογία των δύο φύλων, και η διαφορά στην ηλικία γάμου ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες. Η τελευταία είναι ένας παράγοντας που έχει συζητηθεί αρκετά. Κατά τη Χουρδάκη (1995), το θέμα της ηλικίας των συζύγων είχε περισσότερη σημασία παλαιότερα, όπου οι περισσότεροι γάμοι συνάπτονταν μετά από συνοικέσια. Σήμερα, το θέμα αυτό δεν απασχολεί ιδιαίτερα. Επί πλέον, μια αριθμητική υπεροχή των γυναικών έναντι των ανδρών θα αναμενόταν να επιφέρει μείωση στη συχνότητα των γάμων για τις γυναίκες σε μια μονογαμική κοινωνία, ενώ αντίστοιχη υπεροχή των ανδρών θα είχε το αντίθετο αποτέλεσμα. Για παράδειγμα, ο μεγαλύτερος αριθμός των

2. Ο Παπαδάκης (1990) αναφέρει την αναλογία των ανδρών προς τις γυναίκες που βρίσκονται σε ηλικία γάμου ως διαθέσιμο δυναμικό των νυμφευσίμων.

γυναϊκών σε σχέση με τους άντρες, που παρατηρήθηκε στη βορειοδυτική Ευρώπη του 18ου αιώνα, θεωρήθηκε ένας από τους πιθανούς λόγους που οδήγησαν στο ευρωπαϊκό πρότυπο γαμηλιότητας, ενώ, για τη νοτιοανατολική Ευρώπη, η έλλειψη γυναικών σε ηλικία γάμου οδήγησε στο αντίστοιχο παραδοσιακό πρότυπο (Hajnal, 1965).

Η θεωρία αυτή δε φαίνεται να έχει καθολική ισχύ, οπότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η αναλογία των δύο φύλων σ' έναν πληθυσμό είναι ένας τροποποιητικός μάλλον παρά αιτιολογικός παράγοντας στο σχηματισμό ενός προτύπου γαμηλιότητας (Chojnacka, 1976). Εάν εξαιρεθούν έκτακτες περιπτώσεις, όπως πόλεμοι και έντονες μεταναστεύσεις μεταξύ χωρών, καταστάσεις που παραμορφώνουν τη σύνθεση του πληθυσμού, η κανονική ανάπτυξη του πληθυσμού θα οδηγήσει σε μία ισορροπημένη αναλογία φύλων. Παρεκκλίσεις από έναν ιδανικό δείκτη αναλογίας φύλων, που συμβαίνει κυρίως λόγω διαφορών στη θνησιμότητα κατά ηλικία, μπορεί να τροποποιήσει ένα πρότυπο γαμηλιότητας (Chojnacka, 1976).

Επί πλέον, το μέγεθος της αγροτικής κοινωνίας φαίνεται να επιδρά σημαντικά στις πιθανότητες που έχει το άτομο να βρει σύζυγο μέσα στα πλαίσια του χωριού του.

Σ' αυτή την υπόθεση διακρίνεται η σημασία του ισορροπημένου δείκτη αναλογίας φύλων, καθώς η Chojnacka (1976) τονίζει ότι «όσο πιο μεγάλη είναι η κοινότητα, τόσο πιο μεγάλες θα είναι οι πιθανότητες ύπαρξης ισορροπίας στη σύνθεση του πληθυσμού στις ηλικίες πριν το γάμο και, επομένως, η ομάδα των πιθανών συζύγων θα είναι μεγαλύτερη». Συνεπώς, οι γάμοι θα είναι πιο συχνοί και θα γίνονται σχετικά πρώιμα. Και σ' αυτή την περίπτωση είναι δύσκολο να ειπωθεί με σαφήνεια ότι το μέγεθος του οικισμού, αυτό καθαυτό, έχει άμεση επιρροή στη γαμηλιότητα του πληθυσμού. Το πιο πιθανό είναι ότι το μέγεθος του χωριού και τα πρότυπα γαμηλιότητας που επικρατούν σε αυτό επηρεάζονται από τους ίδιους παράγοντες (Μισέλ, 1987).

Μετά από όλα αυτά, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο οι εκάστοτε κοινωνικο-πολιτιστικές δομές μπορούν, μόνες τους, να ερμηνεύσουν το ποσοστό των αγάμων που παρατηρείται στις αγροτικές περιοχές. Για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της γαμηλιότητας, σε οποιονδήποτε γεωγραφικό χώρο, θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψη και οι γενικότεροι οικονομικοί παράγοντες.

Ο Dypllessis-Le Guelinel (1954) παρατηρεί ότι κατά την εποχή της φεουδαρχικής μοναρχίας στη Γαλλία, πριν την επανάσταση του 1789, το ποσοστό των γάμων εξαρτιόταν από την οικονομική συγκυρία: οι γάμοι

ήταν τόσο συχνότεροι όσο η τιμή του σιταριού ήταν μεγαλύτερη. Η τάση αυτή παρατηρήθηκε και στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Carlow (1953), αναφερόμενος στην περίοδο 1933-1953, έγραψε ότι «ο αριθμός των γάμων είναι ο καλύτερος δείκτης της πορείας της οικονομίας, πολύ καλύτερος και από τους τρέχοντες δείκτες εμπορίου» (Μισέλ, 1987).

Οι αγροτικές κοινωνίες, σε γενικές γραμμές, μπορούν να επηρεαστούν από την οικονομική ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής. Η αστικοποίηση και εκβιομηχάνιση μιας περιοχής συνοδεύονται, τουλάχιστον για κάποιο διάστημα, από αλλαγές στην ηλικία και τη συχνότητα των γάμων. Έτσι, μπορεί να σημειωθεί μείωση ή αύξηση στο ποσοστό των γάμων ανάλογα με τις συνθήκες που επηρέαζαν τη γαμλιότητα στις αγροτικές περιοχές πριν συμβεί η ανάπτυξη αυτή (Chojnacka, 1976).

Μετά από την αναφορά αυτή στους παράγοντες που επιδρούν στη γαμλιότητα των αγροτικών πληθυσμών, μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία, διαπιστώνουμε ότι στη διαμόρφωση ενός προτύπου γαμλιότητας υπεισέρχονται περισσότερες από μία μεταβλητές, τις οποίες θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε και στη δική μας εργασία.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η παρούσα εργασία έχει σαν κύριο αντικειμενικό σκοπό τη διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη γαμλιότητα του αγροτικού πληθυσμού καθώς και τις πρακτικές και τις αντιλήψεις αυτού στο θέμα του γάμου. Ειδικότερα, θα μελετηθεί η περίπτωση των νέων ηλικίας 18 - 30 ετών σε πέντε ορεινούς οικισμούς, οι οποίοι βρίσκονται στις ανατολικές κλιτείες του όρους Πάϊκου και ανήκουν διοικητικά στο νομό Κιλκίς. Πιο αναλυτικά, γίνεται μια προσπάθεια εκτίμησης των στάσεων των νέων απέναντι στο γάμο, στον τρόπο με τον οποίο ένα ζευγάρι μπορεί να καταλήξει σε γάμο, καθώς και των δυσκολιών που αντιμετωπίζει το κάθε φύλο ξεχωριστά στην πορεία ανεύρεσης του συντρόφου του. Επί πλέον, γίνεται προσπάθεια εκτίμησης των προσδοκιών ενός νέου από το μελλοντικό του σύντροφο.

Οι υποθέσεις που θα διερευνηθούν στην παρούσα εργασία έχουν ως ακολούθως:

- Οι νέοι αγρότες στέκονται θετικά απέναντι στο γάμο και επιθυμούν να παντρευτούν.
- Ο γάμος είναι αποτέλεσμα ατομικών, εκ μέρους των δύο συζύγων, επιλογών και όχι συνοικισμού.

- Οι νέοι πιστεύουν ότι η ελεύθερη γνωριμία είναι ο καλύτερος τρόπος με τον οποίο τα νέα άτομα μπορούν να καταλήξουν σε γάμο.
- Η μέση επιθυμητή ηλικία στον πρώτο γάμο, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, διαμορφώνεται σε υψηλότερο επίπεδο από αυτήν σε εθνικό επίπεδο.
- Η στάση των νέων απέναντι στο γάμο επηρεάζεται από το επίπεδο εκπαίδευσής τους.
- Η απόφαση μιας νέας γυναίκας για γάμο επηρεάζεται από το επάγγελμα του μελλοντικού συντρόφου.
- Η απροθυμία των νέων γυναικών να ασχολούνται με γεωργικές εργασίες οδηγεί στην αποθάρρυνση των νέων ανδρών να συνάψουν γάμους μαζί τους.
- Ο τόπος καταγωγής του μελλοντικού συντρόφου παίζει σημαντικό ρόλο στην απόφαση ενός νέου για γάμο.
- Η επιλογή του τόπου διαμονής μετά το γάμο εξαρτάται από το φύλο, το επάγγελμα και το μορφωτικό επίπεδο των νέων.
- Η μεταγαμήλια εγκατάσταση των συζύγων είναι ανεξάρτητη της εγκατάστασης των γονέων.
- Οι νέοι στηρίζονται στη βοήθεια των γονιών τους μετά το γάμο τους.
- Η προίκα της νύφης δεν έχει την ίδια σημασία σήμερα με αυτή που είχε στο παρελθόν.
- Η επιλογή συντρόφου των νέων επηρεάζεται από την εξωτερική εμφάνιση και προσωπικότητα.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για την προσέγγιση του θέματος της παρούσας εργασίας συλλέχθηκαν με επιτόπια έρευνα στους πέντε οικισμούς της ορεινής επαρχίας Παιονίας.

Σε πρώτη φάση έγινε η καταγραφή όλου του ανύπαντρου πληθυσμού κάθε οικισμού από τα δημοτολόγια των κοινοτήτων, σε συνεργασία με τους γραμματείς των κοινοτήτων.

Από το σύνολο του πληθυσμού αυτού ελεγήσαν όσοι είχαν ηλικία από 18 έως 35 ετών. Κατώτατο όριο τέθηκε η ηλικία των 18 ετών, γιατί είναι ο χρόνος ενηλικίωσης κατοχυρωμένος από το νόμο, ενώ ανώτατο τα 35 έτη, διότι θέλαμε η έρευνα να αναφέρεται στο σύνολο του

πληθυσμού που δεν είχε παντρευτεί μέχρι την ημέρα διεξαγωγής της έρευνας. Συνολικά καταγράφηκαν 129 άτομα ως νόμιμος ανύπαντρος πληθυσμός και στους λέντε οικισμούς.

Σε δεύτερη φάση έγινε η συμπλήρωση ειδικά συντεταγμένου ερωτηματολογίου, το οποίο σχεδιάστηκε με τη λογική των κλειστών και των ανοικτών ερωτήσεων. Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν αποτελούνται από ένα θέμα άμεσης απάντησης ή απάντησης σε μία από τις εναλλακτικές διαβαθμίσεις (μονοθεματικές) (Σιάρδος, 1995). Το ερωτηματολόγιο αυτό συμπληρώθηκε από 71 άτομα από το σύνολο των 129 καταγραμμένων, διότι πολλοί απουσίαζαν από την περιοχή της έρευνας, κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της, είτε για λόγους υγείας, είτε εργασίας ή στρατιωτικών υποχρεώσεων, ενώ μερικοί αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε με τη μορφή προσωπικών συνεντεύξεων κατά τη διάρκεια του Νοεμβρίου του έτους 1993.

Τέλος, σε τρίτη φάση έγινε η ανάλυση των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν, η οποία παρουσιάζεται σε επόμενο κεφάλαιο. Για την εξαγωγή των αποτελεσμάτων της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκαν μη παραμετρικές μέθοδοι με τη βοήθεια του πακέτου Excel της Microsoft (version 5) με γλώσσα προγραμματισμού Visual Basic σε προσωπικό υπολογιστή.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η υπό μελέτη περιοχή αποτελείται από τα χωριά Γρίβα, Κάρπη, Καστανερή, Ομαλό και Πεντάλοφο, τα οποία βρίσκονται στις ανατολικές κλιτείες του Πάϊκου και ανήκουν διοικητικά στην επαρχία Παιονίας του νομού Κιλκίς.

Η περιοχή παρουσιάζει τα τυπικά χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών της χώρας, δηλαδή είναι μια περιοχή που επλήγη έντονα σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, και κυρίως στις δεκαετίες του '50 και '60, από την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Ο πληθυσμός στα χωριά που εξετάζουμε, ακόμα και στην πιο πρόσφατη περίοδο, 1981-91, παρουσιάζει σημαντική μείωση και χαρακτηρίζεται από έντονη γήρανση (δείκτης γήρανσης 293,6), ελάχιστη συμμετοχή του παιδικού πληθυσμού στο συνολικό πληθυσμό (9,65%), πολύ μικρή συμμετοχή των ηλικιών 20-39, η οποία διαμορφώνεται στο 17,61%, και πλήρη αντιστροφή των πυραμίδων των ηλικιών.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Όσον αφορά την κατά φύλο σύνθεση του πληθυσμού στα υπό μελέτη χωριά, από τα στοιχεία του Πίνακα 1 διαπιστώνουμε ότι οι γυναίκες στο σύνολό τους παρουσιάζουν μια μικρή αριθμητική υπεροχή σε σχέση με τους άνδρες, η οποία εμφανίζεται εντονότερη στις παιδικές και κυρίως στις γεροντικές ηλικίες, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο στον ώριμο πληθυσμό. Οι άνδρες, από τη μεριά τους, εμφανίζουν υψηλή συγκέντρωση στον ώριμο πληθυσμό με σαφή υπεροχή έναντι των γυναικών στις ηλικίες 15 - 44 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατανομή του μόνιμου πληθυσμού των οικισμών κατά φύλο και μεγάλες ομάδες ηλικιών

Οικισμοί	Ομάδες ηλικιών							
	0 - 14		15 - 44		45 - 64		> 65	
	Φύλο							
	Α	Θ	Α	Θ	Α	Θ	Α	Θ
Γρίβα	40	43	125	96	118	110	82	100
Κάρπη	5	10	53	29	59	66	62	85
Καστανερή	10	15	35	21	40	37	31	44
Ομαλός	4	4	22	10	29	23	5	16
Πεντάλοφος	11	13	26	26	37	32	10	23
Σύνολο	70	85	261	182	283	268	190	268

Πηγή: Έρευνα των παραγόντων που επηρεάζουν τη γαμηλιότητα του αγροτικού πληθυσμού της Επαρχίας Παιονίας. Στοιχεία δημοτολογίων κοινοτήτων.

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός είναι περιορισμένος στο 25%-35% του συνολικού πληθυσμού με μικρή αναλογία των ομάδων ηλικιών 15-45 και η κύρια απασχόλησή του είναι στον πρωτογενή τομέα (γεωργία - κτηνοτροφία - υλοτομία), ενώ μικρό μέρος απασχολείται κυρίως στις βιοτεχνίες φασόν, στις οικοδομές και στις υπηρεσίες. Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης είναι αρκετά διαδεδομένο στην περιοχή και τα ποσοστά της ανεργίας είναι πολύ χαμηλά. Υπάρχει όμως υποαπασχόληση στη γεωργία και κτηνοτροφία και αφανής ανεργία (Ιακωβίδου κ.ά., 1994).

Σ' αυτό το γενικό πλαίσιο της περιοχής φαίνεται να κυλάει και η ζωή των νέων στα χωριά του Πάϊκου, μέσα στον προβληματισμό και την αβεβαιότητα, και να διαμορφώνονται οι στάσεις τους απέναντι στα διάφορα κοινωνικά, πολιτισμικά, δημογραφικά και άλλα φαινόμενα, όπως επίσης και στο γάμο.

Κύριο χαρακτηριστικό των νέων του Πάϊκου, που συμμετείχαν στην έρευνά μας, είναι η μεγάλη αριθμητική υπεροχή των ανδρών έναντι των γυναικών, μια και οι άνδρες ανέρχονται σε 60 έναντι 11 γυναικών, γεγονός που διαμορφώνει το διαθέσιμο δυναμικό των νυμφευσίμων στο 5,45.

Ο μέσος όρος ηλικίας των ανδρών είναι 26,3 έτη, με τους 29 από αυτούς να είναι ηλικίας 24 έως 29 ετών, ενώ των γυναικών διαμορφώνεται στα 23,18 έτη, με 7 από τις 11 να είναι μικρότερες των 23 χρόνων.

Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης των ανύπαντρων νέων της περιοχής έρευνας, διαπιστώνουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ανδρών (35%) έχει επίπεδο εκπαίδευσης δημοτικού, ενώ των γυναικών (36,36%) γυμνασίου. Χαρακτηριστικό όμως είναι το γεγονός ότι το ποσοστό των γυναικών που δεν έχουν τελειώσει το δημοτικό ανέρχεται στο 27,27% του συνόλου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών περιορίζεται μόνο στο 1,67%.

Ο κύριος τομέας απασχόλησης των νέων του Πάϊκου είναι ο πρωτογενής, ο οποίος απασχολεί το 42,25% του πληθυσμού τους (26,76% στη γεωργία, 9,86% στην κτηνοτροφία και 5,63% στο δάσος), ενώ ένα ποσοστό 12,68% απασχολείται στις βιοτεχνίες, και κυρίως στις βιοτεχνίες φασόν, το 9,86% αυτών απασχολείται στις οικοδομές και μόνο το 4,23% ασχολείται με τις υπηρεσίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα ποσοστό 9,86% των νέων της περιοχής είναι άνεργοι.

Σε ό,τι αφορά την κατά φύλο κατανομή της απασχόλησης, αυτό που διαπιστώθηκε από τα στοιχεία της έρευνας είναι ότι μόνο 1 γυναίκα στις 11 δηλώνει γεωργός, ενώ οι 5 εργάζονται σε βιοτεχνίες φασόν και οι υπόλοιπες 5 ασχολούνται με τα οικιακά.

Όσον αφορά τους άνδρες, οι 18 από τους 60 είναι γεωργοί, 7 κτηνοτρόφοι, 4 δασεργάτες, 7 οικοδόμοι, 4 απασχολούνται σε βιοτεχνίες, 4 στο εμπόριο, 3 στις υπηρεσίες, 7 είναι άνεργοι και οι υπόλοιποι σε άλλες εργασίες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 52,6% των νέων που ασχολούνται με τη γεωργία ή την κτηνοτροφία έχει ηλικία από 24 έως 29 ετών, οι περισσότεροι δασεργάτες είναι μεγαλύτεροι των 30 ετών, ενώ το 71,4% αυτών που δήλωσαν άνεργοι είναι μικρότεροι των 23 χρόνων.

Χαρακτηριστικό είναι ότι τα 34 από τα 71 άτομα, που αποτέλεσαν τον πληθυσμό της έρευνας, έχουν δευτερεύουσα απασχόληση και ότι από αυτούς τα 14 άτομα έχουν σαν δευτερεύον επάγγελμα τη γεωργία και 5 τη βιοτεχνία. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι οι γυναίκες ασκούν τη γεωργία ως δευτερεύον επάγγελμα.

Από το σύνολο των ανύπαντρων νέων, το 50% των γυναικών και το 28,82% των ανδρών δήλωσαν πως έχουν εισόδημα κάτω του 1.000.000

δραχμών. Η πλειονότητα τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών που επιτυγχάνουν τα εισοδήματα αυτά είναι ηλικίας κυρίως 24 έως 29 ετών και έχουν μορφωτικό επίπεδο μέσης εκπαίδευσης. Μόλις ένα ποσοστό 13,04% του ανδρικού μόνο πληθυσμού, ηλικίας μικρότερης των 29 ετών, που είναι απόφοιτοι δημοτικού σχολείου, έχει εισόδημα άνω των 3.000.000 δρχ. το χρόνο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 76% των νέων δέχεται οικονομική υποστήριξη από τους γονείς του.

Η απασχόληση στην κτηνοτροφία, στη γεωργία και στο δάσος αποφέρει τα μεγαλύτερα εισοδήματα από οποιοδήποτε άλλο επάγγελμα στα ορεινά χωριά του Πάϊκου.

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΓΑΜΟ

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνάς μας οδηγούμαστε στη διαπίστωση ότι η πλειονότητα των ανύπαντρων ανδρών, 44 άτομα, και 5 από τις γυναίκες θέλουν να παντρευτούν, ενώ αρκετοί από αυτούς, 13 άτομα, δεν έχουν αποφασίσει ακόμη. Ωστόσο, 4 γυναίκες και 2 μόνο άνδρες θα προτιμούσαν να συμβιώσουν. Οι περισσότεροι νέοι, ανεξαρτήτως φύλου, θεωρούν πως η ελεύθερη γνωριμία πριν από το γάμο είναι ο καλύτερος τρόπος για να οδηγηθούν δύο νέοι σε ευτυχισμένο γάμο, ενώ 86% αυτών προτιμούν να παντρευτούν αφού προηγουμένως γνωρίσουν καλά το/τη μελλοντικό/ή σύζυγο. Η επιθυμία τους όμως αυτή προσκρούει στο στενό περιβάλλον του χωριού που εμποδίζει δύο νέους να γνωριστούν καλύτερα πριν το γάμο τους. Ακόμα και αυτοί που πιστεύουν πως το συνοικέσιο είναι ο τρόπος γνωριμίας που οδηγεί στο γάμο θεωρούν ότι μια σχέση έχει καλύτερη κατάληξη εάν έχει προηγηθεί ελεύθερη γνωριμία. Χαρακτηριστικό είναι ότι η πλειονότητα των γυναικών που επιθυμούν να παντρευτούν είναι ηλικίας μικρότερης των 23 ετών και των ανδρών από 24 έως 29 ετών.

Ο μέσος όρος της επιθυμητής ηλικίας γάμου των ανδρών διαμορφώνεται στα 29,6 έτη, έναντι των 27,1 που είναι η μέση ηλικία των ανδρών κατά τον πρώτο γάμο σε εθνικό επίπεδο, και των γυναικών στα 26,1 έτη, έναντι των 22,5. Οι μικροί σε ηλικία άνδρες θέλουν να παντρευτούν σε ηλικία μικρότερη από τη μέση επιθυμητή ηλικία γάμου, ενώ οι μεγάλοι σε μεγαλύτερη. Αντίθετα, τόσο οι μικρές σε ηλικία γυναίκες όσο και οι μεγαλύτερες θέλουν να παντρευτούν σε μεγάλη ηλικία. Οι άνδρες που θέλουν να παντρευτούν σε σχετικά μικρή ηλικία πιστεύουν ότι και στις μικρές ηλικίες έχουν την ωριμότητα για γάμο, έχουν αποκατασταθεί επαγγελματικά, ενώ διαθέτουν και την αναγκαία

οικονομική ανεξαρτησία για να ζήσουν. Αυτοί που θέλουν να παντρευτούν σε ηλικία μεγαλύτερη θεωρούν ότι τότε θα έχουν ζήσει τη ζωή τους και θα είναι έτοιμοι για γάμο. Η οικονομική ανεξαρτησία και η επαγγελματική αποκατάστασή τους είναι δευτερεύουσας σημασίας για την απόφαση αυτή. Οι γυναίκες, από τη μεριά τους, σε οποιαδήποτε ηλικία και αν παντρευτούν, πιστεύουν ότι είναι η κατάλληλη ηλικία, γιατί θα είναι ώριμες και θα έχουν αποκτήσει την εμπειρία που χρειάζονται για τον έγγαμο βίο.

Η ηλικία στην οποία θέλουν να παντρευτούν οι νέοι δεν εξαρτάται από το επίπεδο εκπαίδευσης. Εμφανίζεται όμως μια ιδιομορφία σ' αυτό το θέμα, όσον αφορά το επάγγελμα και το εισόδημα. Έτσι, οι άνδρες που ασχολούνται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής και έχουν χαμηλό εισόδημα θέλουν να παντρευτούν σε μεγάλη ηλικία, ενώ αυτοί που έχουν υψηλό εισόδημα θέλουν να παντρευτούν σε μικρή ηλικία. Οι ίδιες τάσεις διαπιστώνονται και στις γυναίκες που ασχολούνται με τα οικιακά. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες που απασχολούνται στο δευτερογενή τομέα, και κυρίως αυτοί που διαθέτουν χαμηλά εισοδήματα, επιθυμούν να παντρευτούν σε μεγάλη ηλικία. Οι ίδιες τάσεις διαμορφώνονται και σ' αυτούς που απασχολούνται στον τριτογενή τομέα παραγωγής.

Βέβαια, όσο πιο μικροί θέλουν να παντρευτούν οι νέοι, τόσο πιο μικρή ηλικία θέλουν να έχει ο/η μελλοντικός/ή σύζυγός τους. Η μέση διαφορά ηλικίας που επιθυμούν να έχουν οι ανύπαντροι νέοι στην περιοχή έρευνας με τους μελλοντικούς συζύγους τους ανέρχεται στα 4,92 χρόνια, κατά 0,8 χρόνια μεγαλύτερη από αυτή που επικρατεί στο σύνολο της χώρας. Αυτό όμως δεν αποκλείει το γεγονός οι γυναίκες να θέλουν να παντρευτούν μικρότερους σε ηλικία από αυτές άνδρες και οι άνδρες μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειονότητα των ανύπαντρων νέων, ανεξαρτήτως φύλου, δεν πιέζονται από τους γονείς τους να παντρευτούν. Οι πιέσεις εμφανίζονται μόνο όταν «περνάει η ηλικία», τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες.

Τα 36 από το σύνολο των 71 ατόμων, στη συντριπτική πλειονότητά τους άνδρες (34) ηλικίας μεγαλύτερης των 24 ετών, θέλουν μετά το γάμο τους να μείνουν στο χωριό, γιατί πιστεύουν πως εκεί υπάρχει δουλειά, οικονομική υποστήριξη από τους γονείς, καλύτερες συνθήκες ζωής και επί πλέον συναισθηματικό δέσιμο με τον τόπο καταγωγής τους. Ωστόσο, η πλειονότητα των γυναικών, 5 στις 7, καθώς και των ανδρών ηλικίας μικρότερης των 23 χρόνων, θέλουν να μείνουν μετά το γάμο σε πόλη ή σε καμώπολη, διότι πιστεύουν ότι εκεί είναι πιο εύκολο να βρουν δουλειά και διότι στις πόλεις υπάρχουν περισσότερες δυνατότητες

διασκέδασης. Η επιλογή του τόπου διαμονής μετά το γάμο εξαρτάται από το επάγγελμα, το μορφωτικό επίπεδο και το εισόδημα των νέων. Έτσι, οι περισσότεροι από αυτούς που θέλουν μετά το γάμο τους να μείνουν στο χωριό ασχολούνται με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής, έχουν επίπεδο εκπαίδευσης δημοτικού και χαμηλό εισόδημα.

Παρά το γεγονός ότι η πλειονότητα των νέων επιθυμεί να διαμείνει στο χωριό και μετά το γάμο, διότι, μεταξύ των άλλων, θα έχει την οικονομική και οικογενειακή στήριξη των γονέων, οι περισσότεροι από αυτούς, 34 από τους 57, που έχουν διαμορφωμένη άποψη, δεν επιθυμούν να ζήσουν με τους γονείς ή τα πεθερικά τους, γιατί θεωρούν πως η συμβίωση αυτή δημιουργεί τριβές λόγω διαφορετικής νοοτροπίας και ανάμιξης των γονιών στη ζωή του νέου ζευγαριού.

Η επιθυμία των νέων για διαμονή στο χωριό ή στην πόλη μετά το γάμο τους επηρεάζει και την περιοχή από την οποία θα ήθελαν να κατάγεται ο/η μελλοντικός/ή σύζυγος. Παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι νέοι δεν έχουν καταλήξει ακόμα στην περιοχή από την οποία θα ήθελαν να κατάγεται ο/η μελλοντικός/ή σύζυγός τους, από αυτούς που έχουν διαμορφωμένες απόψεις διαπιστώνουμε ότι οι άνδρες που ασχολούνται με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής προτιμούν γυναίκες από το χωριό τους ή γειτονικά χωριά, ενώ δε συμβαίνει το ίδιο με τις γυναίκες, οι οποίες προτιμούν οι μελλοντικοί τους σύζυγοι να διαμένουν μόνιμα σε πόλεις ή κωμοπόλεις.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το 68% του δείγματος έχει μεγάλη δυσκολία να βρει σύζυγο στο χωριό του, ανεξάρτητα από το επίπεδο εκπαίδευσής του, το επάγγελμά του και το εισόδημά του. Οι άνδρες είναι αυτοί που έχουν το μεγαλύτερο πρόβλημα, διότι αφ' ενός οι γυναίκες είναι πολύ λίγες και αφ' ετέρου όσες υπάρχουν δε θέλουν να παντρευτούν άνδρες του χωριού, αλλά «ξένους», για να μπορέσουν να ξεφύγουν από το χωριό τους.

Χαρακτηριστικό, όμως, είναι το γεγονός ότι, παρά τις λίγες γυναίκες που υπάρχουν στο χωριό, κανένας από τους άνδρες που απασχολείται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής δεν επιθυμεί να παντρευτεί κάποια που δε θέλει να ασχολείται με τις γεωργικές εργασίες. Το 48% των ανδρών θα παντρεύονταν μια γυναίκα που ασχολείται με τα οικιακά, αλλά και ένα 38% θα προτιμούσε να παντρευτεί κάποια που εργάζεται έξω από το σπίτι.

Από τη μεριά τους, οι γυναίκες επηρεάζονται πολύ από το επάγγελμα του μελλοντικού συζύγου τους. Έτσι, μόνο 2 γυναίκες θα παντρεύονταν κάποιον που ασχολείται με την καπνοκαλλιέργεια, γιατί πιστεύουν

ότι η καπνοκαλλιέργεια είναι δύσκολη δουλειά και οι ίδιες δεν θα ήθελαν να ασχοληθούν με αυτήν. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση που ο άνδρας είναι κτηνοτρόφος. Οι περισσότερες, όμως, θα παντρευόταν κάποιον που ασχολείται με την καλλιέργεια σιτηρών, αλλά πολύ λίγες κάποιον που ασχολείται με άλλες καλλιέργειες. Ωστόσο, όλες οι γυναίκες, κυρίως ηλικίας κάτω των 23 ετών, θέλουν να παντρευτούν κάποιον που είναι εργάτης ή υπάλληλος.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι περισσότεροι άνδρες, 37 στους 59, επιθυμούν η γυναίκα τους να μένει στο σπίτι μετά το γάμο για να μεγαλώνει τα παιδιά, ενώ μόνο οι 20 θέλουν να δουλεύει εκτός σπιτιού. Οι γυναίκες, όμως, στη συντριπτική τους πλειονότητα επιθυμούν την εξωοικογενειακή απασχόλησή τους μετά το γάμο, διότι μ' αυτόν τον τρόπο θα έχουν, κυρίως, οικονομική ανεξαρτησία αλλά και θα βοηθούν οικονομικά την οικογένειά τους.

Η προίκα φαίνεται να χάνει τη σημασία που είχε στο παρελθόν στις γαμήλιες σχέσεις των νέων του Πάϊκου. Μόνο 7 άνδρες και 1 γυναίκα πιστεύουν ότι η γυναίκα με την προίκα της – με τη μορφή παραγωγικών μέσων, χωραφιών, χρημάτων – πρέπει να συμμετέχει στα οικονομικά της οικογένειας. Ωστόσο, 40 άνδρες και 6 γυναίκες πιστεύουν ότι οι γυναίκες πρέπει να συμβάλλουν στα οικονομικά της οικογένειας με την εργασία τους, είτε ως συμβοηθόντα μέλη της γεωργικής ή κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης είτε ως εργαζόμενες εκτός σπιτιού. Με την εξωοικογενειακή εργασία συμφωνούν οι περισσότερες γυναίκες.

Καθοριστικό ρόλο στην επιλογή των μελλοντικών συζύγων, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, παίζει ο συνδυασμός του καλού χαρακτήρα των ατόμων με την εξωτερική τους εμφάνιση, ενώ η οικονομική τους κατάσταση είναι δευτερεύουσας σημασίας. Όταν οι νέοι των χωριών του Πάϊκου αναφέρονται στον καλό χαρακτήρα, εννοούν ειλικρίνεια, τιμότητα, εντιμότητα και σοβαρότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι νέοι κάτω των 23 ετών δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στον καλό χαρακτήρα, ενώ οι νέοι άνω των 23 ετών ενδιαφέρονται ταυτόχρονα και για την εξωτερική εμφάνιση του/της μελλοντικού/ής συζύγου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας διαπιστώνουμε ότι οι νέοι των ορεινών οικισμών του Πάϊκου έχουν θετική στάση απέναντι στο γάμο, θέλουν να παντρευτούν. Η μέση επιθυμητή ηλικία γάμου, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, διαμορφώνεται σε υψηλότερα

επίπεδα από το μέσο όρο που επικρατεί στην Ελλάδα και επηρεάζεται από το επάγγελμα και το εισόδημα. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες θεωρούν το χαρακτήρα και την εμφάνιση των μελλοντικών συζύγων σημαντικά στοιχεία, ενώ η οικονομική τους κατάσταση δε φαίνεται να παίζει τόσο μεγάλο ρόλο. Η γνωριμία πριν από το γάμο θεωρείται καθοριστικής σημασίας για ένα γάμο χωρίς προβλήματα, αλλά το μικρό μέγεθος της κοινωνίας του χωριού καθώς και οι συνθήκες που επικρατούν σ' αυτό αποτελούν βασικά εμπόδια.

Παρ' όλα αυτά, οι νέοι των ορεινών χωριών του Πάϊκου αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες στο να βρουν σύζυγο, γεγονός που αποδίδεται σε μια σειρά παραγόντων.

Η αριθμητική υπεροχή των ανδρών έναντι των γυναικών αποτελεί τη βασική αιτία που επικαλούνται οι άνδρες. Είναι γεγονός ότι οι γυναίκες είναι πολύ λιγότερες από τους άνδρες· ωστόσο, μια σειρά αντικρουόμενων ατομικών επιλογών, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, καθορίζει τη γαμηλιότητα στην περιοχή.

Οι γυναίκες δεν επιθυμούν να παντρευτούν άνδρες οι οποίοι απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα απασχόλησης, και κυρίως καπνοκαλλιεργητές και κτηνοτρόφους, οι οποίοι, ωστόσο, αποτελούν και την πλειονότητα, διότι βρίσκουν ότι οι συνθήκες εργασίας που επικρατούν είναι εξαιρετικά δύσκολες και οι ίδιες δεν θα ήθελαν να συμμετάσχουν ούτε καν ως συμβοηθούσα μέλη σ' αυτές. Οι άνδρες, από την πλευρά τους, και κυρίως όσοι είναι γεωργοί ή κτηνοτρόφοι, δεν επιθυμούν να παντρευτούν γυναίκες που δεν θέλουν να ασχολούνται με γεωργικές εργασίες. Επί πλέον, η προτίμηση των ανδρών να μένουν και να εργάζονται στο χωριό τους και να παντρευτούν γυναίκες από το χωριό τους ή τα γειτονικά χωριά έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την επιθυμία των γυναικών να ξεφύγουν από το χωριό και να παντρευτούν άνδρες οι οποίοι διαμένουν μόνιμα σε πόλεις ή γειτονικές κομποπόλεις, όπου οι συνθήκες εργασίας και διασκέδασης είναι καλύτερες από αυτές του χωριού.

«Φυγή» των γυναικών από τη γεωργία και το χωριό, «παραμονή» των ανδρών στο χωριό και απασχόλησή τους στον πρωτογενή τομέα. Αντιθέσεις σε επιλογές μεταξύ των δύο φύλων, οι οποίες καθιστούν ανεκπλήρωτη την επιθυμία των νέων του Πάϊκου για σύναψη γάμου. Οι ατομικές επιλογές είναι, όπως φαίνεται, αυτές που δημιουργούν το ζήτημα της αγαμίας στα ορεινά χωριά της συγκεκριμένης περιοχής και το καθιστούν κοινωνικό πρόβλημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανανίκας Λ., Ιακωβίδου Ο., 1990, *Κοινωνική Δημογραφία*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο.
- Caplow T., 1953, *Structures Familiales Comparées, Villes et Compagnes*, Paris, A. Colin.
- Chojnacka H., 1976, «Nuptiality Patterns in an Agrarian Society», *Population Studies*, 30,2, σ. 203-226.
- Dixon R. B., 1978, «Late Marriage and Non-Marriage as Demographic Responses: Are They Similar?», *Population Studies*, 32,3, σ. 449-466.
- Hajnal J., 1953, «Age at Marriage and Proportions Marrying», *Population Studies*, 7, 2, σ. 111-136.
- Hajnal J., 1965, «European Marriage Patterns in Perspective», in D.V. Glass (ed.), *Population in History*, σ. 127.
- Hoffmann-Nowotny H. J. and Fux B., 1991, «Present demographic trends in Europe», Seminar on present demographic trends and lifestyles in Europe, Strasbourg, σ. 45-51.
- Ιακωβίδου Ο., Ανανίκας Λ., Βαλαβανίδου Α., Τντος Χ., Καζακλής Α., Καζάνα Β., Λαμπριανίδου Μ., Μπάρα Α., 1994, *Μελέτη Ανάπτυξης Αγροτικού Τουρισμού στις Ορεινές Κοινότητες της Επαρχίας Παιονίας (Νομός Κιλκίς)*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Γεωπονίας, Τομέας Αγροτικής Οικονομίας, Θεσσαλονίκη.
- Κοτζαμάνης Β., Franco A., Begeot F., 1992, «Οι δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας: Συγκρίνουσες ή αποκλίνουσες πορείες;», *Δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, Πρακτικά Δημογραφικού Συνεδρίου*, 5-6 Οκτωβρίου 1992, Αθήνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, σ. 11-50.
- Kotsifakis G., Kotzamanis V., 1996, «Composantes de l'évolution démographique», Conference internationale 50 ans de l'évolution démographique dans les Balkans, 26-29/6/1996, Université de Macedoine, Thessalonique, Grèce.
- Le Guelinel D., 1954, *Les mariages en France*, Paris, Armand Colin.
- Μαράτου-Αλιπράντη Λ., 1987, «Δομικά χαρακτηριστικά και παραδοσιακές λειτουργίες της αγροτικής οικογένειας: Εμπειρικές έρευνες», Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 73-105.
- Μαράτου-Αλιπράντη Λ., 1995, *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Μισέλ Α., 1987, *Κοινωνιολογία της Οικογένειας και του Γάμου*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παπαδάκης Μ., 1990, «Μορφολογικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις της γαμηλιότητας του Ελληνικού πληθυσμού», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 76, σ. 240-265.
- Πιντέρης Γ., 1993, «Συντροφικότητα α λα ελληνικά», *Εβδομη Έκδοση*, Οκτώβριος 1993, Εκδόσεις Θυμάρι, Ανθρώπινες σχέσεις-Αγωγή-Συμπεριφορά, σ. 32-56.

- Σιάμπος Γ., 1992, «Η δημογραφική εξέλιξη στη Μεταπολεμική Ελλάδα», *Δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, Πρακτικά Δημογραφικού Συνεδρίου*, 5-6 Οκτωβρίου 1992, Αθήνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, σ. 71-99.
- Σιάφδος Γ., 1995, *Μεθοδολογία Αγροτικής Κοινωνιολογικής Έρευνας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Χουρδάκη Μ., 1995, *Ψυχολογία της οικογένειας και εξελικτική-σχολική-εφηβείας*, Έκδοση Γ', Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 255-321.
- Ψυχογιός Δ. Κ., 1987, *Προίκες, Φόροι, Σταφίδα και Ψωμί: Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 129-133.